

Денис КОЗАК

СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ОХОРОНИ І ДОСЛІДЖЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ В УКРАЇНІ

СТАН СПРАВ

Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України», культурна спадщина України є об'єктом національної безпеки як складова культурних і історичних цінностей (ст. 3). Про важливість збереження пам'яток історії та культури для нинішнього і майбутніх поколінь, як важливого чинника патріотичного виховання громадян, розвитку національної свідомості Українського народу, висловився у своєму листі до Голови Державного комітету України із земельних ресурсів В.В. Воеводіну Президент України В.А. Ющенко (17 квітня 2008 р., вих. № 1 – 1/852). Він наголосив, що в Україні на державному обліку перебуває понад 130 тис. пам'яток, з яких понад 57 тис. – пам'ятки археології (у тому числі 118 – національного значення).

У Президента викликає занепокоєння те, що внаслідок недостатнього контролю з боку державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування мають місце факти порушення пам'яткоохоронного законодавства. Він підкреслив, що під час будівельних і сільськогосподарських робіт допускається руйнування та розорювання унікальних давніх поселень, зокрема трипільської культури, курганів скіфо-сарматського періоду, пам'яток археології козацької доби (у тому числі козацьких могил), трапляються випадки грабійницького нищення їх окремими особами.

Президента України не задовольняє робота з обліку та паспортизації об'єктів культурної спадщини, їх наукового вивчення, класифікації та державної реєстрації, визначення та включення зон охорони пам'яток до проектів планування забудови і реконструкції відповідних міст та селищ. Він вимагає посилити контроль за додержанням вимог законодавства про охорону культурної спадщини, притягати до суворой відповідальності винних у його порушенні, вживати рішучих заходів щодо забезпечення збереження пам'яток археології.

Про критичний стан охорони пам'яток археології зробила висновок і Рахункова палата України після проведеної влітку 2008 року аудиторської перевірки Інституту археології Національної академії наук України.

У висновках Рахункової палати говориться, що близько 65 тис. археологічних пам'яток України потребують на увагу та охорону з боку держави. За інформацією Державної митної служби України, лише за період 2006 – перше півріччя 2008 років в нашій країні було виявлено 370 випадків незаконного переміщення історико-культурних цінностей, затримано близько 4 тисяч предметів старовини загальною вартіс-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Жіноча фігурка з реалістичними рисами (трипільська культура) (з колекції «Платар»).

тю понад 1 мільйон гривень. Окрім того, правоохоронними органами СБУ та МВС України були встановлені численні факти зловживань службовим становищем з боку посадових осіб, котрі надавали дозволи на будівництво споруд на землях природно-заповідного фонду та в місцях розташування пам'яток археології, історії та культури. Непоодинокими були й факти несанкціонованих розкопок на територіях археологічних пам'яток.

Тож скільки пам'яток археології ще має сьогодні Україна? У вищенаведеному тексті листа Президента України називається цифра 57 000. А Рахункова палата України у своїх документах наводить цифру 65 000.

В Інституті археології НАН України здійснено спробу обчислити цю кількість, виходячи з даних археологічних досліджень. За основу розрахунку взято Фастівський район Київської області та окремі ділянки Пустомитівського району Львівської області, досліджені на 80–90 %. Виявилося, що у Фастівському районі налічується 250 пам'яток археології, у Пустомитівському – близько 300. Якщо цифру, отриману у Фастівському районі, який має середньо сприятливі природні умови для заселення людей у минулому, перемножити на кількість районів Київщини, то отримаємо цифру близько 6 тисяч. Подібна ситуація й на Львівщині. Отже, мінімальна кількість пам'яток археології Київщини і Львівщини може складати 6 000. Перемноживши цю цифру на кількість областей України, зваживши, що деякі з них за природними умовами на кілька порядків кращі за наведені вище (Полтавська, Черкаська, Вінницька і т. д.), а деякі гірші (степові, поліські райони), можемо впевнено назвати мінімальну цифру пам'яток України – 150–170 тисяч.

Правова база

Чи є наявною і достатньою законодавча база для здійснення охорони та дослідження пам'яток археології? На нашу думку, два Закони України: «Про охорону культурної спадщини» (2002 р.), «Про охорону археологічної спадщини» (2004 р.) є достатньою правовою базою для

охорони, дослідження, реставрації і музеєфікації археологічної спадщини України.

Важливою для охоронної діяльності на пам'ятках археології є стаття 37 Закону України «Про охорону культурної спадщини», в якій йдеться про «будівельні, меліоративні, дорожні й інші роботи, що можуть привести до руйнування чи знищення, ушкодження об'єктів культурної спадщини, проводяться тільки після дослідження цих об'єктів за рахунок коштів замовників зазначених робіт». Закон України «Про охорону археологічної спадщини» нормує систему охорони, збереження і дослідження пам'яток археології, чітко регламентує права і обов'язки в цій сфері державних органів, починаючи від Кабінету Міністрів України до обласних і районних державних адміністрацій і органів місцевого самоврядування, а також наукових установ країни.

Закон України «Про охорону археологічної спадщини» спеціально визначає функції Інституту і його повноваження. Стаття 12 цього Закону говорить, що Інститут археології Національної академії наук України є Державною археологічною установою України, яка видає кваліфікаційний документ (Відкритий лист) на право проведення археологічних досліджень на всій території України. Вона підкреслює особливу роль археологічної науки в справі охорони, вивчення і використання археологічної спадщини.

Спеціальною статтею цього Закону передбачена участь громадськості в охороні археологічної спадщини, зокрема Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, Українського фонду культури, органів місцевого самоврядування. Ці організації, а також окремі громадяни мають сприяти державним органам охорони культурної спадщини в проведенні практичної роботи з виявлення, вивчення, обліку й охорони пам'яток археології, популяризації серед населення знань про давню історію України. Вони здійснюють громадський контроль за станом збереженості, використанням, консервацією і музеєфікацією пам'яток археології.

В Законі України «Про охорону культурної спадщини» є стаття, що зобов'язує юридичних і фізичних осіб, які є власниками чи користувачами археологічних об'єктів, дотримуватися всіх правил їхньої охоро-

Из втрачених джерел культурної спадщини України. Біконічний зерновик (трипільська культура). Висота 64 см (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Біконічний зерновик (трипільська культура). Висота 42 см (з колекції «Платар»).

ни і використання. Вони повинні виконувати всі необхідні роботи виробничого характеру, відповідно до Дозволу, негайно інформувати про щойно виявлені об'єкти чи предмети у межах території, що використовується для власної діяльності, і не перешкоджати будь-яким роботам з виявлення, обліку і вивчення археологічних об'єктів чи предметів (ст. 36).

Виходячи з практики, можна стверджувати про недосконалість

окремих положень цієї статті. Мова йде про тезу, що зобов'язує фізичних і юридичних осіб інформувати про щойно виявлені об'єкти чи предмети у межах території, яка використовується для власної діяльності. Нею користуються обласні управління культури при видачі Погодження на проведення земельних робіт на ділянках, що підлягають приватизації, оренді, для будівництва. Цей текст записується повністю у лист Погодження. По суті, він перекладає відповідальність за руйнацію пам'ятки археології з спеціально уповноваженого органу охорони культурної спадщини на замовника Погодження. Адже цілком очевидно, що Замовник не зацікавлений у виявленні історичної пам'ятки на майбутній своїй землі, оскільки це створює додаткові труднощі в її оформленні. А найочевидніше, що пам'ятку археології, а це здебільшого поселення, може виявити лише добре підготовлений спеціаліст-археолог.

Аналізована стаття, крім того, дає можливість обласним управлінням культури робити погодження без проведення археологічної експертизи, що є порушенням статті 7 Закону «Про охорону археологічної спадщини» і статті 37 Закону «Про охорону культурної спадщини».

Головним джерелом фінансування, охорони і дослідження археологічної спадщини Закон «Про охорону археологічної спадщини» визначає Державний бюджет України і місцеві бюджети. Такими джерелами можуть бути також кошти власників земельних ділянок, благодійні внески. Охоронні роботи на пам'ятках археології, що руйнуються у результаті господарської діяльності, проводяться за рахунок замовника робіт.

Окрема стаття Закону говорить, що археологічна спадщина України є невід'ємною частиною археологічної спадщини Європи і людства в цілому. Україна сприяє міжнародному обміну інформацією про архе-

ологічні дослідження, підтримує міжнародні контакти археологів. Держава сприяє встановленню і розвитку співробітництва з іноземними державами і міжнародними організаціями для запобігання незаконним археологічним розкопкам, незаконному вивозу і ввозу, передачі права власності на предмети, що походять з об'єктів археологічної спадщини.

Особливо важливими для охорони археологічної спадщини України є статті Закону, що містять чотири норми прямої дії, котрі передбачають покарання за знищення, руйнування чи ушкодження археологічних пам'яток — від штрафу до тюремного ув'язнення терміном від трьох до восьми років.

На жаль, протягом двох років чинності Закону ця стаття так і не була застосована відповідними державними органами до фізичних і юридичних осіб, що руйнували пам'ятки археології.

ДЕРЖАВНІ ОРГАНИ ОХОРОНИ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Згідно чинного законодавства, всю координацію з виявлення, обліку та охорони об'єктів культурної спадщини здійснює Міністерство культури і туризму України, а всю організацію наукових досліджень в галузі археології — Національна академія наук в особі Інституту археології.

Базовим законодавчим актом, яким має керуватися Кабінет Міністрів України при формуванні та реалізації державної політики у сфері охорони культурної спадщини, є Закон України «Про охорону культурної спадщини».

Зазначеним Законом передбачено створення спеціально уповноважених органів охорони культурної спадщини: центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини; органу охорони культурної спадщини Ради міністрів Автономної Республіки Крим; органів охорони культурної спадщини обласних, Київської

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Грушоподібна антропоморфна посудина з покриттям (трипільська культура). Висота 27 см (з колекції «Платар»).

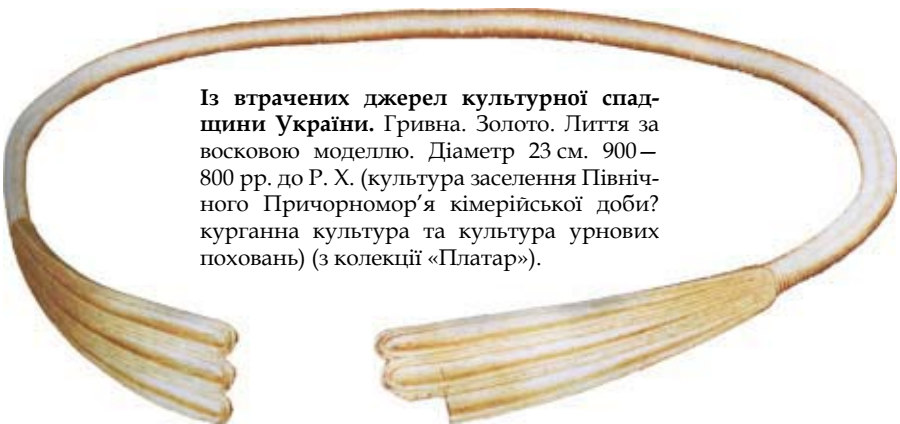
та Севастопольської міських, районних державних адміністрацій; органів охорони культурної спадщини місцевого самоврядування.

Незважаючи на це, Кабінет Міністрів України і досі не забезпечив створення єдиного центрального органу виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини, який би ніс повну відповідальність за формування і реалізацію державної політики у сфері охорони культурної спадщини.

Відсутність цілісної системи органів охорони культурної спадщини ставить під сумнів можливість реалізації положень Закону України «Про охорону культурної спадщини», оскільки на практиці немає суб'єкта впровадження механізмів охорони пам'яток. Зокрема:

- не укладаються охоронні договори;
- не проводиться належним чином виявлення та облік об'єктів культурної спадщини;
- не надаються розпорядження та приписи щодо охорони пам'яток;
- масовими є факти передачі у приватну власність земель, на яких розташовані пам'ятки історії та культури, які занесені до Державного реєстру пам'яток історії та культури;
- не застосовуються санкції за порушення пам'ятоохоронного законодавства тощо.

Кабінет Міністрів України не здійснює належної координації діяльності силових міністерств і відомств з органами охорони культурної спадщини щодо припинення грабіжницьких розкопок, незаконної торгівлі та вивезення археологічних предметів, щодо з'ясування походження приватних колекцій. Бездіяльність органів державної влади призвела до того, що Україна перетворилася на одного з найбільших постачальників археологічних предметів на світові ринки. Про катастрофічні масштаби цього явища для культурної спадщини України свідчать матеріали відповідних сайтів у мережі Інтернет.

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Гривна. Золото. Лиття за восковою моделлю. Діаметр 23 см. 900—800 рр. до Р. Х. (культура заселення Північного Причорномор'я кімерійської доби? курганна культура та культура урнових поховань) (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Деталь кінської вузди — розподільник ременів. Бронза, лиття за восковою моделлю. Довжина 5 см. 900—700 рр. до Р. Х. (Кобанська культура) (з колекції «Платар»).

Дуже повільно відбувається нормативно-правове забезпечення охорони культурної спадщини. До цього часу Кабінет Міністрів України не забезпечив розробку цілої низки підзаконних нормативно-правових актів, прийняття яких впливає з Законів України «Про охорону культурної спадщини» та «Про охорону археологічної спадщини». Та низка пропозицій щодо змін та поправок до останнього Закону (було вже п'ять спроб) не є продуктивними, а навпаки, паралізують введення у життя норм законів щодо охорони культурної спадщини.

В Україні несанкціоновані (грабіжницькі) розкопки досягли загрозливого рівня. А вилучення об'єктів археологічної спадщини під час приватизації землі в останні роки набуло масового характеру через бездіяльність місцевих органів виконавчої влади у сфері охорони культурної спадщини та відсутність у їх складі достатньої кількості кваліфікованих фахівців-археологів. У приватній власності опинилися тисячі об'єктів археологічної спадщини, над якими нависла загроза знищення.

На жаль, фіксується багато випадків знищення пам'яток археології будівельними організаціями, які виконують державні замовлення. Досить сказати, що під час будівництва 500-кілометрової автостради Київ — Одеса в 2004 р. було досліджено лише кілька пам'яток археології. Десятки давніх поселень і могильників були знищені будівельниками. Сотні пам'яток руйнуються і пошкоджуються під час будівництва оптико-волоконного зв'язку, місцевих газо-нафтопроводів, ліній високовольтних електропередач. У регіонах процвітають грабіжницькі роз-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Платівка із зображенням оленя. Золото, штампкування. Висота 3 см, ширина 4,4 см. 525–500 рр. до Р. Х. (скіфи) (з колекції «Платар»).

копки, що завдає непоправних збитків археологічній спадщині країни. Тому очевидно, що основним завданням в охороні пам'яток археології є створення ефективного державного органу охорони культурної спадщини. Основними функціями цієї структури повинні бути:

- вироблення чіткої нормативно-правової бази для проведення охоронних робіт на пам'ятках археології;
- створення регіональних структур охорони культурної спадщини з чітко визначеними компетенціями;
- координація дій органів охорони культурної спадщини;
- боротьба з грабіжницькими розкопками і з чорним колекціонуванням

Вимагає також розмежування функцій державних органів, що, зобов'язані жорстко контролювати виконання усіма, хто причетний до цієї сфери, законів і інструкцій та науково-дослідних колективів, котрі мають здійснювати кваліфіковані розкопки і вводити отримані дані до наукового обігу.

На жаль, нині місцеві управління охорони культурної спадщини нерідко зосереджують в своїх руках обидві функції (дозвільну і експертну) За відсутності фахівців ці дії призводять до видачі Дозволів на будівництво без археологічної експертизи, і як результат – до масового знищення археологічної спадщини.

Інститут археології НАН України, як державна наукова установа, що відповідно до ст. 12 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» здійснює координацію археологічних досліджень на території України, змушений, зокрема, привернути увагу громадськості до порушень пам'яткоохоронного законодавства, що мають місце у Запорізьській області.

В структурі Запорізької обласної ради створено Службу охорони культурної спадщини (далі – Служба). Повноваження органу

з охорони культурної спадщини, в тому числі в частині надання погоджень на землевідведення, делеговане саме цій Службі. Проте в Управлінні культури Запорізької ОДА діє державна інспекція з охорони пам'яток культури в Миколаївській області. Відсутність підпорядкування зазначеної Інспекції Службі не узгоджується з чинним законодавством. Повноваження державних органів охорони культурної спадщини обласних державних адміністрацій закріплено ст. 6 Закону України «Про охорону культурної спадщини». Цим Законом не передбачено можливості існування в структурі області двох незалежних органів.

Такий стан справ вже на поточний момент призводить до системних порушень законодавства. Служба повністю ігнорує вимогу абзацу четвертого статті 7 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» щодо обов'язковості археологічного дослідження ділянки, що відчужується. Замість висновку наукової археологічної експертизи, проведеної професійними вченими, які мають належний кваліфікаційний документ – Відкритий лист та дозвіл Міністерства культури та туризму на здійснення відповідних досліджень, Служба у своїх погодженнях спирається на Листи-висновки Державної інспекції, а частіше взагалі обходяться без них. В таких листах Інспекція часто робить висновки щодо відсутності археологічних пам'яток на відповідній ділянці. Проте встановлення таких фактів неможливе без археологічних досліджень, на проведення яких Інспекція не має права.

Маємо досить підстав констатувати, що за останні роки охоронні археологічні роботи в Запорізькій області майже повністю згорнуто.

Аналогічна ситуація має місце у Київській, Рівненській областях, де роль «археологів-експертів» виконують працівникам обласного краєзнавчого музею або інспектори, які не мають ні дозвільних документів, ні елементарних професійних знань для такої діяльності.

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Платівка-апликація із зображенням вепра. Золото, штампування. Розміри 3,8 × 2 см. 400–350 рр. до Р. Х. (скіфи). 3 екз. (з колекції «Платар»).

У багатьох випадках Інститут археології НАН України, інші дослідницькі колективи змушені брати на себе функції державної охорони, захищаючи пам'ятки археології від грабіжників, звертаючись до правоохоронних органів, громадських організацій за допомогою проти дій із знищення археологічних пам'яток, свавілля і руйнівних дій регіональних структур.

Великі труднощі мають наукові колективи в переговорах з інвестором, що, всупереч законодавству, всіляко уникають фінансування дослідницьких робіт на пам'ятках археології, які руйнуються ними, чи прагнуть до здешевлення такого фінансування.

Спеціально вповноваженні державні структури не задіяні в цьому процесі.

ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ОХОРОННИХ ДОСЛІДЖЕНЬ АРХЕОЛОГІЧНОЇ СПАДЩИНИ

Єдиною державною науковою установою, яка системно та професійно вивчає пам'ятки археології і на їх основі відтворює давню історію України (що складає державне замовлення), є Інститут археології НАН України.

Тут сконцентровано 90 % висококваліфікованих вчених-археологів — докторів та кандидатів наук, серед яких кілька десятків лауреатів державних премій України, членів академій різних країн Європи. Інститут веде велику роботу з підготовки наукових кадрів країни у вищих навчальних закладах і через аспірантуру, координує археологічні дослідження, стежить за їх науковим рівнем, розробляє методіку і

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Пластина із зображенням сцени «посвячення» («адорації»). Золото, штампування. Розміри 4,5 × 2,8 см. 330—300 рр. до Р. Х. (скіфи) (з колекції «Плагар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Платівки із зображенням орла, що шмагує рибу. Золото, штампування. Розміри 4,8 × 3,2 см. 400–380 рр. до Р. Х. (скіфи). 7 екз. (з колекції «Платар»).

методологію вивчення археологічної спадщини. Він володіє найбільшим в Європі добре впорядкованим фондосховищем з десятками тисяч одиниць археологічних і антропологічних матеріалів, яким користуються дослідники багатьох країн світу, і найбільшим в Європі науково скомпонованим археологічним музеєм. Інститут археології сьогодні є однією з найавторитетніших наукових установ у світі у своїй галузі.

Всі головні функції Інституту, а також пріоритети, необхідні для професійного вивчення археологічної спадщини, закріплені у Законі України «Про охорону археологічної спадщини». В ньому враховано 100-річний досвід ведення археологічної діяльності науковими колективами.

Проте сьогодні ефективність вітчизняного пам'яткоохоронного законодавства є недостатньою через наявність у ньому суттєвих суперечностей. У 2002 р. було прийнято базовий Закон України «Про охорону культурної спадщини», який в сукупності з Законом України «Про охорону археологічної спадщини» задовільно врегулював сферу охорони національного історико-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Меч. Залізо, золото, бронза. Кування, лиття, плакування. Довжина клинка 53 см; ширина біля 5–4 см. II ст. до Р. Х. (сармати) (з колекції «Платар»).

культурного надбання. Згодом (2004 р.) Верховна Рада України прийняла ще два закони: «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини», а також «Про затвердження загальнодержавної програми збереження і використання об'єктів культурної спадщини на 2004–2010 рр.», ряд статей яких не тільки не узгоджуються між собою, але й самі є внутрішньо суперечливими. Це створило ситуацію правової невизначеності щодо ряду принципово важливих проблем охорони вітчизняної історико-культурної спадщини. До того ж, підзаконні акти, котрі мали б конкретизувати шляхи реалізації пам'яткоохоронного законодавства, до цього часу не розроблені.

Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2004 р.), Інститут позбавлений пріоритетного права на археологічні дослідження в зонах новобудов, а також права на контроль за якістю роботи археологів, їх професійною підготовкою шляхом видачі Відкритих листів. Ці функції, покладаються на «Кваліфікаційну Раду», яка визначена як «незалежна, громадська» структура, що має виконувати свої функції на громадських засадах. Така структура до цього часу не створена. Положення «Про Кваліфікаційну Раду» не прийнято Кабінетом Міністрів України, як це передбачено цим Законом. Її заміняє Тимчасова Кваліфікаційна Рада, створена

наказом директора Інституту археології НАН України і головою Державної Служби з питань культурної спадщини. Це дозволяє контролюючим органам говорити про незаконність і непрозорість видачі кваліфікаційних документів.

Позбавлення Інституту права на видачу Відкритих листів завдає непоправної шкоди пам'яткоохоронній діяльності, оскільки перериває ланцюжок єдиного процесу: Відкритий лист – контроль за якістю археологічних досліджень – науковий звіт та його науковий рівень – публікація матеріалів

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Амфора. Кераміка. Зроблено на гончарному крузі. Висота 26,6 см. VI ст. до Р. Х. Східне Середземномор'я. Архаїчний період (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Кілік. Кераміка. Зроблено на гончарному крузі. Розпис в чорнофігурній техніці. Висота 10,5 см. V ст. до Р. Х. Манера майстра Хаймона. Агтика. Класичний період (з колекції «Платар»).

розкопаної пам'ятки. Ніяка інша установа в країні (тим більше громадська структура) крім Інституту, не здатна забезпечити функціонування всіх цих ланок наукового процесу. Без функціонування будь-якої з них розкопки археологічної пам'ятки перетворюються на цілковите її знищення.

На жаль, цього не можуть зрозуміти реформатори-«культурологи».

І все ж незважаючи на сказане Інститут археології України, його Польовий комітет, Тимчасова Кваліфікаційна Рада здійснюють контроль за станом археологічних досліджень на території України, їхнім науковим рівнем та науковою звітністю. Більше у державі нікому це робити. Дані про експедиційну роботу в Україні у 2008 р. ілюструють наступні таблиці (I–III).

На основі Бази даних польових досліджень у 2008 р. видано 443 Відкритих листи на археологічні дослідження 923 пам'яток 258 науковцям.

Таблиця I. Дані про форми археологічних досліджень у 2008 р.

Форма / Відкритий лист	Розшифровка	Кількість пам'яток	%
1	Дослідження за плановою темою	213	23
2	Розвідки з шурфуванням	456	49,4
3	Розвідки без права шурфування	9	1,1
4	Охоронні розкопки	245	26,5
Всього		923	100,00

Таблиця II. Дані про наукові установи, які отримують Відкриті листи, досліджували пам'ятки археології у 2008 р.

№	Організації	Кількість пам'яток	%
1	Інститут археології НАН України (ІА НАНУ)	302	32,72
2	Охоронна археологічна служба України (ОАСУ)	288	31,20
3	ВНЗ	101	10,94
4	Музеї, заповідники	124	13,43
5	Інші організації НАНУ	29	3,14
6	Підводні	16	1,73
7	Інспекції, організації Міністерства культури та туризму	63	6,83
В с ь о г о досліджено пам'яток		923	100,00

Таблиця III. Дані про кількість науковців різних установ України, які отримали Відкритий лист за роками

Роки	Кількість Відкритих листів	Кількість дослідників	Співробітники ІА НАНУ, кількість / %	Співробітники ОАСУ ІА НАНУ, кількість / %	Співробітники інших установ, кількість / %
2002	249	223	70 / 31	14 / 6	139 / 63
2003	269	180	54 / 30	12 / 7	114 / 63
2004	282	233	75 / 32	18 / 8	140 / 60
2005	303	247	64 / 26	23 / 9	160 / 65
2006	326	177	38 / 21	24 / 14	115 / 65
2007	370	224	64 / 29	32 / 14	128 / 57

Аналіз даних дозволяє говорити про постійне збільшення кількості кваліфікаційних документів, що видаються на польові археологічні дослідження (табл. III). А от кількість співробітників, що отримують кваліфікаційні документи на проведення самостійних польових археологічних досліджень в Україні, стабільно мала — не перевищує 233 особи (у 2008 р. їх було 258). Якщо згадати, що кількість пам'яток археології, які є на території України, складає понад 150 тис., то виходить, що на одного фахівця-археолога припадає більше 600 пам'яток археології. Така незначна кількість археологів в Україні є безпрецедентним явищем для Європи. Для прикладу, у сусідній Польщі їх кількість на кілька порядків більше. За даними, взятими з мережі Інтернету, у Японії в 2008 р. працювало понад 3 тис. археологічних експедицій, кожна з яких очолювана фахівцем-археологом високої кваліфікації.

Останнім часом окремими особами, в першу чергу політиками, мусять питання «привласнення Інститутом археології НАН України монополії на археологічні дослідження». Дані свідчать про зворотнє. Співробітники Інституту складають тут від 21 до 32 %. Близько 14 %

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Епіхісіс. Кераміка. Зроблено на гончарному крузі. Висота 28,1 см. IV ст. до Р. Х. Південна Італія. Гафія. Елліністичний період (з колекції «Платар»).

складають місцеві археологи, співробітники охоронних археологічних служб Інституту археології. Отже принаймні половину складають фахівці, які представляють інші установи, — державні музеї, заповідники, вищі навчальні заклади (табл. III).

Як відомо, Відкриті листи видаються на роботи різного рівня і обсягів. Відкриті листи на розвідкові роботи видаються за формою 3 (на розвідки без шурфування) та за формою 2 (з правом шурфування). Сюди ж входять роботи з метою експертної оцінки стану археологічної пам'ятки та з метою визначення її охоронної зони. Відкритий лист за формою 4 видається на охоронні та рятівні роботи. Він передбачає повне дослідження

пам'ятки на всьому стратиграфічному розрізі до материка, оскільки їй загрожує знищення у ході господарчих робіт. Дослідження пам'ятки лише на глибину котловану під будівлю чи дослідження не в повному обсязі не припустиме. Лише лист за формою 1 видається на суто наукові дослідження, які виконуються на потребу виконання державної планової теми, гранту або дисертаційної роботи, яку виконує фахівець, що отримує Відкритий лист за цією формою. Досить показовою є зміна співвідношення пам'яток археології, які досліджувалися за вказаними формами. Аналіз показує зростання обсягу досліджуваних пам'яток протягом 2002—2007 років. Якщо у 2002 р. розкопувалися близько 400 об'єктів, то у 2007 р. їх кількість зросла до 932 (табл. IV). Досить цікавим є співвідношення кількості пам'яток, досліджених розвідковими роботами (стовпчик 3 — Відкриті листи за формами 2 і 3), охоронними (стовпчик 4 — Відкриті листи за формою 4) і такими, що здійснювалися за науковою тематикою (стовпчик 5 — Відкриті листи за формою 1).

Таблиця IV. Різновиди археологічних досліджень пам'яток археології

Роки	Кількість досліджених пам'яток	Форми (види досліджень)		
		2 і 3 (розвідкові)	4 (охоронні)	1 (наукові)
2002	409	65 / 16 %	218 / 53 %	126 / 31 %
2003	484	86 / 18 %	267 / 55 %	131 / 27 %
2004	567	274 / 45 %	109 / 18 %	221 / 37 %
2005	613	287 / 46 %	145 / 24 %	181 / 30 %
2006	668	289 / 43 %	244 / 37 %	135 / 20 %
2007	735	355 / 48 %	212 / 29 %	168 / 23 %
2008	932	456 / 50 %	245 / 27 %	213 / 23 %

З аналізу випливає, що кількість археологічних пам'яток, досліджених через розвідкові роботи, зростає. Якщо у 2002 р. такими дослідженнями було охоплено 16 % всіх вивчених пам'яток, то з 2004 р. їх відсоток сягав 48 %, а нині понад 50 %.

Знизилась кількість пам'яток, що розкопуються в ході охоронних робіт (з 53 % у 2002 р. до 29 % у 2007 р. і 27 % у 2008 р.).

Важливою особливістю охоронних археологічних досліджень є підвищення якості оформлення звітів (використання цифрової фотографії, точних JPS-прив'язок, металодетекторів і т. і.) на фоні зниження якості польової археологічної роботи. Інспекційні поїздки, які здійснювалися Інститутом 2006 – 2008 роках показали випадки не доведення охоронних розкопів до материка, зменшення площ розкопів, дослідження траншеями.

Досить показовими є кількісні дані про археологічні дослідження, що здійснюються в ході виконання планових тем. Оскільки з 1990-х років держава не виділяє коштів на бюджетні археологічні дослідження, то вони фінансувались за рахунок різних грантів, пере-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Фігурний глечик. Кераміка. Відгиснуто в двох формах. Висота 16,8 см. П ст. до Р. Х. Східне Середземномор'я. Римський час (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Теракотові маски. Теракота відтиснута в формі. I—II ст. по Р. Х. Північне Причорномор'я, Римський час. (з колекції «Платар»).

важно закордонних. Піком отримання таких грантів (37–30 %), були 2004–2005 роки. На жаль, тепер кількість суто наукових археологічних досліджень в Україні відчутно зменшилась.

Аналіз наукових звітів відображає певні тенденції у розвитку археологічної науки в Україні. Загальне враження – зниження якості інформації звітів, на тлі покращення якості ілюстративної частини звіту. З наукових звітів за 2006 р., відрецьонованих в Інституті археології НАН України, 37 % мали зауваження (для порівняння – у 1997 р. цей відсоток не перевищував 5). У 2008 р. з 221 звіту зауваження отримали

116. Більшість звітів із зауваженнями припадає на музейних працівників. З року в рік повторюються зауваження рецензентів до певної групи одних і тих же осіб. У поточному році вони виправляються, на наступний рік знову повторюються. Кваліфікаційна рада змушена у таких випадках позбавляти таких науковців Відкритих листів через їх недостатній фаховий рівень.

Великою проблемою майже всіх польових археологів залишається передача археологічних колекцій до «державної музейної установи». За специфікою польових археологічних досліджень археологічні колекції повинні здаватися до музеїв комплексами, а музеї намагаються приймати лише експозиційні речі. Це питання вимагає негайного врегулювання державними органами з питань охорони культурної спадщини.

Важливим показником розвитку польової археології і формування археологічних джерел є введення в науковий обіг інформації про пам'ятки археології. Відомо, що пам'ятка, яка досліджується, практично знищується повністю або частково, але продовжує існувати в

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Теракотова статуетка. Теракота. Виготовлена у двох формах. Висота 12 см. II–I ст. до Р. Х. Північне Причорномор'я. Елліністичний період (з колекції «Платар»).

публікаціях дослідників та у колекціях. Тому в останні роки особлива увага Інституту звертається на те, як результати польових досліджень вводяться до наукового обігу. Інститутом за власні кошти створені всі можливості для первинної публікації результатів польових досліджень

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Теракотова статуетка. Теракота. Виготовлена у двох формах. Висота 11 см. IV ст. до Р. Х. Аттика. Елліністичний період (з колекції «Платар»).

в Україні: з 1997 р. виходить щорічник «Археологічні відкриття (з 2000 р. — дослідження) в Україні». Завжди готова прийняти публікації редакція журналу «Археологія». Ряд експедицій самостійно видають окремими брошурами наукові звіти. Прийнято рішення про те, що з 2009 р. однією з умов отримання Відкритого листа буде наявність публікації в збірнику «Археологічні дослідження в Україні» або інших виданнях матеріалів з попередніх розкопок автора.

Підводячи підсумки цього короткого огляду кількісних даних з польових археологічних досліджень, первинного аналізу стану археологічної спадщини в Україні, можна відзначити певні тенденції розвитку польової археології в Україні.

Тривожною є тенденція до збільшення розвідкових робіт і зменшення планових широкомасштабних археологічних досліджень.

Негативною тенденцією можна вважати майже незмінну кількість фахівців-археологів на фоні збільшення числа досліджуваних пам'яток. Вона може означати зниження якості польових археологічних робіт.

Головною проблемою Інституту археології є повна відсутність державного фінансування на польові дослідження підпорядкованих державі фундаментальних проблем, як це було до 1990 року. Не виділяються кошти для покращення матеріально-технічної бази Інституту. Не відповідає сучасному рівню зберігання науковий архів Інституту. Переповнене приміщення фондосховища.

У критичній ситуації, що склалася, певним порятунком для збереження археологічної спадщини стала діяльність Державного підприємства «Охоронна археологічна служба України» та його підрозділів в областях. Законами України «Про охорону культурної спадщини»

(ст. 37) та «Про охорону археологічної спадщини» (ст. 6, 12) визначено необхідність проведення археологічних досліджень при погодженні органами охорони культурної спадщини відведення земельних ділянок під будівництво, приватизацію, оренду. Роботи проводяться за рахунок замовника.

Законом України «Про охорону археологічної спадщини» (ст. 12, 14) визначено функції Інституту археології НАН України у цьому процесі.

Для організаційного забезпечення виконання Інститутом його функцій та повноважень Президією НАН України у 2002 році створено Державне підприємство «ОАСУ» («Охоронна археологічна служба України»), з дочірніми підприємствами.

Всі Дочірні підприємства «ОАСУ» зареєстровані у місцевих державних органах відповідно до чинного законодавства. Всі ці структури занесені до державного реєстру юридичних осіб – суб'єктів господарської діяльності НАН України. Всі вони поставлені на облік в органах державної статистики і податкових органах на місцях.

Свою науково-дослідницьку діяльність Дочірні підприємства здійснюють на основі чинного законодавства, Статуту, у тісній співпраці та згідно ст. 12 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» на замовлення місцевих органів охорони культурної спадщини.

Контроль за діяльністю цих структур покладено на заступника директора Інституту з науково-експедиційної роботи. Визначено порядок звітності Дочірніх підприємств. В умовах заборони існуючим законодавством приватної діяльності у пам'яткоохоронній сфері та обмежених можливостях Інституту, як державної бюджетної структури, Дочірні підприємства і філії «ОАСУ» є єдиними легальними державними організаціями, які мають можливість, на основі госпрозрахунку, забезпечити у більшості областей України вимоги законодавства у частині здійснення археологічної експертизи та пам'яткоохоронних досліджень при погодженні проектів і програм містобудівних, архітектурних та ландшафт-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Голова від статуетки. Бронза, лиття. Висота 5,5 см. I–III ст. по Р. Х. Римський час (з колекції «Плагар»).

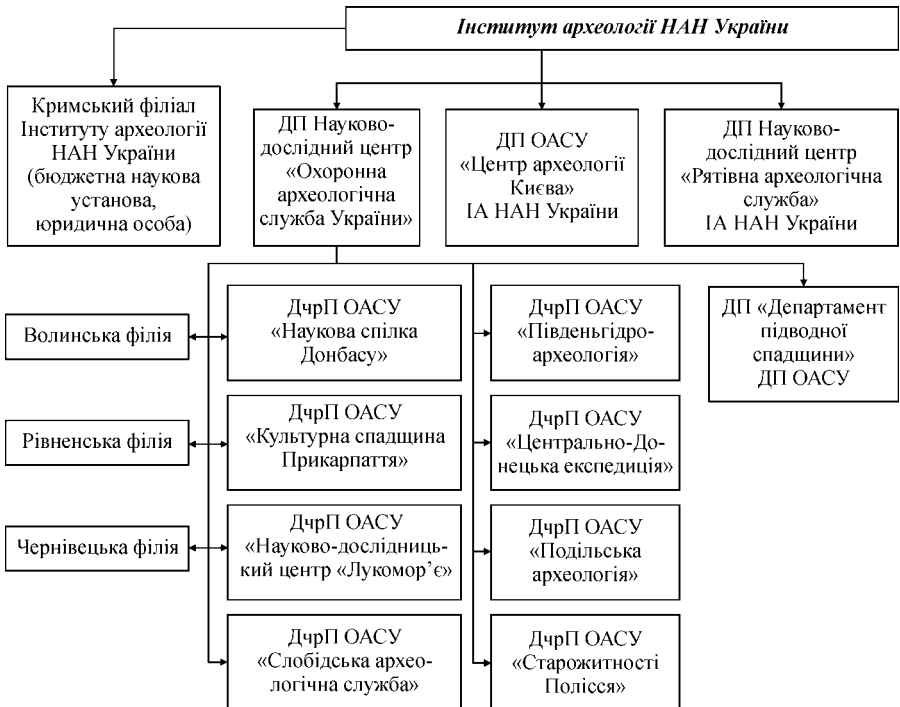
тних перетворень, будівельних, меліоративних, шляхових земельних робіт на пам'ятках археології, на охоронних археологічних територіях, в історичних ареалах місць, занесених до списку історичних населених місць України.

Об'єднуючи більшість археологів в областях, дочірні підприємства «ОАСУ», крім виконання основних обов'язків, надають обласним державним структурам відповідні наукові консультації щодо використання археологічної спадщини, проводять наукову експертну оцінку об'єктів археології, виготовляють паспорти пам'яток археології, готують і редагують статті до «Зводу пам'яток історії та культури України», проводять іншу діяльність у пам'яткоохоронній сфері областей.

Нижче подаємо структуру суб'єктів господарювання Інституту, що проводять археологічні рятівні дослідження на землі і під водою, а також об'єктивні дані про них (табл. V, VI).

В ряді областей (Дніпропетровська, Черкаська, Полтавська) підрозділи Інституту не сформовані. Тут місцеві чиновники культури, всупереч існуючому законодавству, воліють самостійно, непрозоро вирішувати питання, пов'язані з охороною та дослідженням археологічної спадщини та її використанням без фахівців-археологів.

Таблиця V. Структура суб'єктів господарювання Інституту археології НАН України, що проводять археологічні експертизи та дослідження

Таблиця VI. Дані про відокремлені структурні підрозділи
Інституту археології НАН України

№ з/п	Назва підрозділу	Прізвище, ім. 'я, по батькові керівника	Місцезнаходження
1	Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України»» Інституту археології НАН України (ОАСУ)	Козак Деонізій Никодимович	04210, м. Київ, пр-т Героїв Сталінграда, 12. тел. 419-73-77
2	Волинська філія ОАСУ	Златогорський Олексій Євгено- вич	43026, м. Луцьк, вул. Наливайка, 10-а, кв. 32. тел. 8-098-833-70-06
3	Рівненська філія ОАСУ	Прищепя Богдан Анатолійович	33027, м. Рівне, вул. Буковинська, 6, кв. 68. тел. (8-036-2)-43-28-40
4	Чернівецька філія ОАСУ	Пивоваров Сергій Володимирович	58001, м. Чернівці, вул. Халтурі- на, 5-Б, кв. 1 тел. (8-037-2)-51-52-65, 22-21-75
5	Дочірнє підприємство «Науко- ва спілка Донбасу» ОАСУ	Брайловський Ілля Аркадійович	83048, м. Донецьк, пр-т Тітова, 15 тел. 8-050-236-68-31
6	Дочірнє підприємство «Культу- рна спадщина Прикарпаття» ОАСУ	Романець Василь Федорович	76002, м. Івано-Франківськ, вул. Паркова, 8, кв. 48 тел. 8-067-982-51-23
7	Дочірнє підприємство «Пів- деньгідроархеологія» ОАСУ	Нефедов Валерій В'ячеславович	69001, м. Запоріжжя, вул. Тюлені- на, 23 тел. 8-050-628-94-04
8	Дочірнє підприємство «Цент- рально-Донецька експедиція» ОАСУ	Бровендер Юрій Михайлович	94200, м. Алчевськ, пр-т Леніна, 16 тел. (8-06442)-2-68-87, 8-050-655- 94-45
9	Дочірнє підприємство «Нау- ково-дослідницький центр — «Лукомор'є» ОАСУ	Горбенко Кирило Володимирович	54000, м. Миколаїв, пл. Кому- нарів, 1 Інститут історії та права Мико- лаївського державного універси- тету ім. В.О. Сухомлинського тел. 8-097-283-61-82
10	Дочірнє підприємство «Поділь- ська археологія» ОАСУ	Строцький Богдан Степанович	46020 м. Тернопіль, вул. Бродівсь- ка, 44 тел. (8-0352)-52-31-85, 8-067-332-45-91
11	Дочірнє підприємство «Слобідська археологічна служба» ОАСУ	Шрамко Ірина Борисівна	61058, м. Харків, вул. Культури, 25-а, офіс 203—204 тел. (8-057)-760-13-80, 760-13-81

№ з/п	Назва підрозділу	Прізвище, ім. 'я, по батькові керівника	Місцезнаходження
12	Дочірнє підприємство «Старожитності Полісся» ОАСУ	Савченко Ольга Іванівна	14017, м. Чернігів, пр-т Перемоги, 39 кім. 32 тел. (8-046-22)-2-82-74, 4-21-40
13	Державне підприємство «Департамент підводної спадщини» ОАСУ	Воронов Сергій Олександрович	04210, м. Київ, пр-т Героїв Сталінграда, 12. тел. 464-72-52
14	РАС Науково-дослідний центр «Рягівна археологічна служба» Інституту археології НАНУ	Осаульчук Олег Миколайович	79008, м. Львів, вул. В. Винниченка, 24 тел. 8-067-949-15-34
15	Державне підприємство «Центр археології Києва» Інституту археології НАН України	Сагайдак Михайло Андрійович	м. Київ, вул. Г. Сковороди, 9-Б тел. 425-02-53

Наукові дослідження археологічної спадщини у 2008 р. відокремленими структурними підрозділами Інституту археології НАН України

Відповідно до ст. 31 Закону України «Про наукову і науково-технічну експертизу», ст. 37 Закону України «Про охорону культурної спадщини», ст. 7, 12 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» та згідно із статутами відокремлених структурних підрозділів Інституту археології НАН України на предмет з'ясування наявності (відсутності) археологічного культурного шару, встановлення площі його розповсюдження, культурно-хронологічної приналежності проводилась наукова експертиза та науково-вишуквальні археологічні обстеження земельних ділянок на території України згідно із поданими замовленнями від органів охорони культурної спадщини, власників, орендарів, користувачів земель-

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Сережки. Золото, паста. Кування, штампування, зернь. Висота 3,8 см. IV ст. до Р. Х. Середземномор'я. Елліністичний період (з колекції «Платар»).

них ділянок. Крім того, на підставі висновків про належність до земель історико культурного призначення проводились науково-рятивні археологічні дослідження (розкопки, нагляд за земляними роботами). Із загальної кількості обстеженої території землі історико-культурного призначення склали 2,08 відсотка.

Перелік показників	Загальна кількість	З них		Площа, га
		юридичні особи	фізичні особи	
А	1	2	3	4
Укладено договорів на проведення археологічних досліджень з виконанням звітнього періоду	9424	2436	6988	23556,54
з них: на				
— науково-рятивні дослідження (розкопки)	84	65	19	13,38
— науково-рятивні дослідження (розвідки)	141	49	92	904,00
— нагляд за земляними роботами	68	47	21	48,68
— експертизу земельних ділянок на предмет з'ясування наявності археологічного культурного шару	9124	2268	6856	22561,76
— експертизу на предмет з'ясування стану збереженості археологічних (об'єктів) пам'яток	7	7	0	28,72
З загальної кількості укладених договорів по структурних підрозділах:				
РАС Науково-дослідний центр «Рятивна археологічна служба» Інституту археології НАНУ	1405	276	1129	2733,75
Державне підприємство «Центр археології Києва» Інституту археології НАН України	6	6	0	0,10
ТОВ «Центрально-Донецька археологічна експедиція»	124	64	60	2017,96
Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України (ОАСУ) та його відокремлені структурні підрозділи (разом)	7889	2090	5799	18804,73
в тому числі:				
Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України (ОАСУ)	739	209	530	3327,66
Волинська філія ОАСУ	1177	619	558	1167,01
Рівненська філія ОАСУ	28	11	17	22,73

Перелік показників	Загальна кількість	З них		Площа, га
		юридичні особи	фізичні особи	
А	1	2	3	4
<i>Чернівецька філія ОАСУ</i>	233	21	212	6217,00
<i>Дочірнє підприємство «Наукова спілка Донбасу» ОАСУ</i>	114	70	44	385,80
<i>Дочірнє підприємство «Культурна спадщина Прикарпаття» ОАСУ</i>	58	33	25	43,30
<i>Дочірнє підприємство «Південьгідроархеологія» ОАСУ</i>	6	5	1	29,00
<i>Дочірнє підприємство «Центрально-Донецька експедиція» ОАСУ</i>	177	72	105	619,60
<i>Дочірнє підприємство «Науково-дослідницький центр — «Лукомор'є» ОАСУ</i>	13	11	2	27,64
<i>Дочірнє підприємство «Подільська археологія» ОАСУ</i>	2944	643	2301	4753,69
<i>Дочірнє підприємство «Слобідська археологічна служба» ОАСУ</i>	1994	328	1666	1092,30
<i>Дочірнє підприємство «Старожитності Полісся» ОАСУ</i>	400	62	338	1119,00
<i>Державне підприємство «Департамент підводної спадщини» ОАСУ</i>	6	6	0	0,00
Надано висновків відповідно до проведених археологічних досліджень	9379	1843	7536	22348,02
з них: за				
<i>Формою 1 (не належності до складу земель історико-культурного призначення)</i>	8347	1496	6851	16766,70
<i>Формою 2 (археологічний нагляд за земляними роботами)</i>	315	76	239	385,66
<i>Формою 3 (заборона будь-яких земляних робіт, у зв'язку знаходженням на земельній ділянці унікальної пам'ятки археології)</i>	37	21	16	89,15
<i>Формою 4 (проведення будь-яких земляних робіт на земельній ділянці лише після повного археологічного дослідження)</i>	444	125	319	2314,11
<i>Формою 5 (не належності до складу земель історико-культурного призначення внаслідок проведення археологічних досліджень)</i>	232	121	111	2790,18
<i>Формою 6 (з'ясування стану збереженості археологічних об'єктів)</i>	4	4	0	2,22

Перелік показників	Загальна кількість	З них		Площа, га
		юридичні особи	фізичні особи	
А	1	2	3	4
З загальної кількості наданих висновків щодо проведених археологічних досліджень по структурних підрозділах:				
<i>РАС Науково-дослідний центр «Рятивна археологічна служба» Інституту археології НАНУ</i>	1392	299	1093	2025,56
<i>Державне підприємство «Центр археології Києва» Інституту археології НАН України</i>	6	6	0	0,1
<i>ТОВ «Центрально-Донецька археологічна експедиція»</i>	123	63	60	2017,66
<i>Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України»» Інституту археології НАН України (ОАСУ) та його відокремлені структурні підрозділи (разом)</i>	7858	1475	6383	18304,70
в тому числі:				
<i>Державне підприємство «Науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України (ОАСУ)</i>	739	209	530	3327,67
<i>Волинська філія ОАСУ</i>	1185	623	562	1165,01
<i>Рівненська філія ОАСУ</i>	24	10	14	22,68
<i>Чернівецька філія ОАСУ</i>	233	21	212	6217,00
<i>Дочірнє підприємство «Наукова спілка Донбасу» ОАСУ</i>	114	70	44	385,80
<i>Дочірнє підприємство «Культурна спадщина Прикарпаття» ОАСУ</i>	58	33	25	43,30
<i>Дочірнє підприємство «Південьгідроархеологія» ОАСУ</i>	4	4	0	28,98
<i>Дочірнє підприємство «Центрально-Донецька експедиція» ОАСУ</i>	177	72	105	619,60
<i>Дочірнє підприємство «Науково-дослідницький центр — «Лукомор'є» ОАСУ</i>	10	8	2	20,60
<i>Дочірнє підприємство «Подільська археологія» ОАСУ</i>	2922	36	2886	4262,79
<i>Дочірнє підприємство «Слобідська археологічна служба» ОАСУ</i>	1992	327	1665	1092,27
<i>Дочірнє підприємство «Старожитності Полісся» ОАСУ</i>	400	62	338	1119,00
<i>Державне підприємство «Департамент підводної спадщини» ОАСУ</i>	5	5	—	—
Відкрито нових археологічних об'єктів (пам'яток)	389	*	*	

НЕЛЕГАЛЬНА АБО «ЧОРНА АРХЕОЛОГІЯ»

В останнє десятиліття надзвичайно зріс інтерес українців до рідної історії, особливо давньої. Цим не можна не пишатися. Але у деяких українців цей інтерес внаслідок різних обставин (рівень культури, національної самосвідомості, специфічне відношення до народної власності, матеріального достатку) отримав своєрідний характер. Вони, очевидно, переконали себе, що ступінь їх любові до України, почуття патріотизму можна засвідчити кількістю предметів давньої історії України, покладених на полиці у власному будинку або у персональному музеї. Крім того, історичні цінності є багатством, вигідним вкладанням коштів. Так, в Україні з'явився цілий прошарок, навіть суспільний клас колекціонерів, які збирають предмети археології. Колекціонують всі, хто має можливість, — від Президента України до чиновників районної ланки. Попит породжує пропозицію. На приватних колекціонерів запрацювала армія грабіжників, яких преса називає «чорними археологами». Чисельність археологічних мародерів в Україні сягає десятків тисяч. Вони грабують скіфські кургани, давні поховання в Криму, городища і поселення на всій території України. Кількість сплюндрованих пам'яток

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Шпилька. Золото, кування, зернь. Висота 8 см. Діаметр розетки 2 см. IV ст. до Р. Х. Східне Середземномор'я (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Чаша. Лиття, скань, обтискування, пайка. Висота 5 см, діаметр вінця 9 см. II—I ст. до Р. Х. Північне Причорномор'я. Пізньоелліністичний період (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Фібула-брошка. Золото, емаль. Карбування, скань. Діаметр 5,2 см. І ст. по Р. Х. Римський час (з колекції «Платар»).

сягає десятків тисяч. На українських колекціонерів працюють грабіжники Румунії, Молдови, Росії. Колекціонування стало престижним політично й економічно. Дійшло до того, що ці люди не тільки не бояться Закону, але відкрито влаштовують виставки краденого у престижних залах Києва (Києво-Печерський Заповідник, Софія Київська) та обласних

центрах. Не має межі цинізму цих людей. Скупивши у грабіжників те, що належить своєму народу, вони виставляють це награбоване вже як своє власне майно під гаслом «Тобі, Україно!». При цьому оголошують себе рятівниками історичної спадщини. Деякі за фінансової підтримки держави навіть будують власні музеї для показу награбованого. По суті, це є публічним показом рівня безкультурності, ганьбою України. Про приватні колекції з обуренням говорять не тільки українські, але й зарубіжні вчені, дипломати, яких мало не силоміць або за протоколом зтягають оглядати награбовані у народу цінності. Достатньо загатати виставки крадених шедеврів із колекції «Платар» у Варшаві, Відгані, приватний музей колекціонера О. Поліщука у с. Трипілля та інше.

Шедеври давніх культур, зібрані колекціонерами, вже ніколи не стануть культурно-історичною спадщиною, оскільки не мають паспорту і вирвані з контексту історичних джерел України. Вони перетворилися на звичайний антикваріат.

Захищаючи скуплене у грабіжників, колекціонери, організували добре скоординований опір прийняттю відповідного законодавства, спрямованого на врегулювання цієї гострої суспільної проблеми, а також кампанію критики у пресі на адресу археологів-професіоналів. Чого тільки не писали і не говорили про Інститут археології колишній голова комітету ВР з питань культури і духовності Л. Танюк, члени цього комітету М. Косів, П. Мовчан, колекціонери П. Ющенко, О. Поліщук та інші.

Бездозаково звучать звинувачення у розкраданні в Інституті археологічних колекцій, сприянні Інститутом «чорним археологам», в бездіяльності, науковій неспроможності, спеціальному приховуванні найбільш

цінних колекцій, а також особистому збагаченні керівництва Інституту через організацію тінювих структур, ряд інших безглузвих інсценуацій. Про докази мова не йде. Використовуються плітки, що поширюються окремими невдахами в науці. Складається враження, що для цих панів вже не існує проблем у розвитку культури і духовності українців, очевидно, вона, на їх думку, процвітає. Залишається лише проблема існування і діяльності науковців Інституту археології, які чомусь ще й досі мають високий авторитет у світі. До речі, до цього часу комітет ВР з питань культури і духовності не спромігся на розробку законопроекту щодо врегулювання колекціонування археологічної спадщини, проте постійно мусується тема постанов ВР чи змін до існуючого законодавства, які торкаються діяльності Інституту археології НАН України.

Сьогодні інсинуації патріотів-колекціонерів з провінційним завзяттям тиражує новоявлений «знавець» археологічної спадщини М. Яковина.

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Платівки. Срібло, бронза. Лиття, золочення, доробка орнаменталії різцем. Друга – третя чверть VII ст. по Р. Х. Коло «старожитностей антив». Перша група скарбів за О. Щегловою. Ймовірно, походять з Середньої Наддніпрянщини, за аналогіями можливо з Черкащини (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Платівка у вигляді людської фігури. Срібло, лиття, золочення, доробка орнаментатії різцем. Друга – третя чверть VII ст. по Р. Х. Коло «старожитностей антив». Перша група скарбів за О. Шегловою. Ймовірно, походять з Середньої Наддніпрянщини, за аналогіями можливо з Черкащини (з колекції «Платар»).

Ще одним із способів захисту колекцій стало оголошення певної групи награвованих предметів археології основою національної історії, а їх творців, безперечно, – давніми українцями, і мало того, засновниками світової цивілізації. Мається на увазі так звана «трипільська цивілізація» (назва походить від с. Трипільля на Київщині), яку намагаються ввести в ранг української національної ідеї. Для

розвитку цієї ідеї пропонується повсюдно створювати музеї «трипільської цивілізації», висвітлювати цю культуру у спеціальних шкільних курсах, у пресі, на сайтах Інтернету, створювати книжкові серії і фільми. Питання популяризації так званої «трипільської цивілізації» стало предметом розгляду на урядовому рівні. Для цього створена навіть спеціальна міжвідомча Рада на чолі з Міністром культури і туризму України. Звертає на себе увагу факт, що мова на засіданнях Ради не йде про вивчення пам'яток трипільської культури, що було б похвально, а виключно про її популяризацію, іншими словами – «трипільзацію» українського суспільства. У міфі про цю культуру замість наукових підходів, яких достатньо, підставляється політичне рішення, згідно з яким трипільці оголошуються давніми українцями, а культура цього народу – основою української і світової цивілізації. Не випадково на засідання міжвідомчої Ради запрошуються урядовці, колекціонери, і як виключення, кілька вчених, з думкою яких ніхто не рахується.

Тут необхідно зауважити, що проблемами вивчення цікавої та яскравої культури народу, що проживав на землях нинішньої України у V–III тис. до н. е. і яка отримала умовну назву трипільської культури займаються понад 10 науковців в Інституті та інших наукових установах, у той час, коли інші культури вивчають лише одиниці фахівців. Результатом фахового вивчення цієї культури є десятки монографій і

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Потир. Скло, золото. Дуття, різьблення, карбування. Висота потира 12 см, діаметр вінець келиха 7,9 см, висота 6,5 см. VII—IX ст. (з колекції «Платар»).

сотні статей, організовано кілька виставок, в тому числі закордонних (Італія, Канада).

Інститут археології НАН України здатний сьогодні відповісти професійно і авторитетно на запит суспільства у сфері вивчення та популяризації давньої історії України. Потрібно тільки підтримати його на державному рівні, а не переслідувати брехливими інсинуаціями і щорічними перевірками на замовлення.

Радниками Президента України, Міністерства культури і туризму, інших державних установ, депутатів Верховної Ради, Комітету Верховної Ради з питань культури і духовності повинні стати наукові, провідні фахівці, а не випадкові люди — колекціонери, письменники-фантасти, художники, невдахи з наукової сфери і т. п. Необхідно терміново запропонувати для прийняття Верховною Радою відповідні доповнення до існуючих законів, які б поклали край безсоромному і безкарному грабунку археологічної спадщини, змусили б колекціонерів здати до державного фонду скуплені у грабіжників історичні реліквії, які належать усьому українському народу. Із зникненням попиту зникне і пропозиція. Не буде кому продавати, не буде потреби грабувати пам'ятки археології. Тільки таким чином можна зменшити масштаби цього ганебного явища в суверенному українському бутті.

Заходи з поліпшення ситуації у пам'яткоохоронній діяльності

Однією з умов ефективної роботи з налагодження пам'якоохоронної діяльності у сфері археології є співпраця Інституту археології НАН України з державними органами охорони культурної спадщини як на рівні Державної служби з питань національної культурної спадщини, так і на рівні обласних структур. Досвід роботи структурних підрозділів

ОАСУ показує, що в тих областях, де така співпраця існує, ефект діяльності науковців-археологів та управлінь з охорони культурної спадщини є помітним (Волинська, Львівська, Донецька, Житомирська, Харківська, Луганська, Чернівецька, Тернопільська області). На жаль, не вдається налагодити таку співпрацю у Київській, Рівненській, Івано-Франківській, Запоріжській областях, а також на рівні Інституту археології НАН України та Державної служби з питань національної культурної спадщини.

Інститут археології вкотре наголошує, що необхідно створити комісію при Міністерстві культури і туризму, до складу якої крім чиновників з органів охорони культурної спадщини мають увійти вчені-археологи, практики Інституту археології, як провідної організації у сфері дослідження та збереження пам'яток археології. Така комісія повинна створити перелік документів, що мають бути розроблені, а також підготувати проекти документів для покращення охорони, використання та дослідження археологічної спадщини.

З боку державного органу охорони культурної спадщини повинно бути розуміння, що збереження археологічної спадщини вимагає тісної співпраці двох сторін — відповідного державного органу з охорони культурної спадщини та науковців НАН України.

Ця співпраця має будуватися на чіткому розподілі функцій. Державна служба з питань національної культурної спадщини приймає на себе функції, пов'язані з фінансовим забезпеченням процесу виявлення, державним обліком, охороною археологічної спадщини. НАН України в особі Інституту археології координує діяльність вчених із

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Іконка із зображенням Божої Матері Знамення. Піщано-глинистий сланець. Різьблення. Розміри 5,9 × 5,5 × (0,5–0,8) см. XII–XIV ст. Південна Русь (з колекції «Платар»).

Із втрачених джерел культурної спадщини України. Перстень із зображенням птаха. Срібло. Тиснення, чернь, гравірування. XII–XIII ст. (з колекції «Платар»).

виявлення пам'яток археології, їх використання в якості об'єктів і основного джерела фундаментальної науки, з метою виконання державного замовлення – відтворення давньої історії України. Він виступає також виконавцем програми підготовки кадрів високої кваліфікації: кандидатів та докторів наук, контролює якість їх роботи в процесі археологічних досліджень, визначає доцільність розкопок об'єктів археологічної спадщини, здійснює наукову археологічну експертизу (підготовку науково обґрунтованих висновків для прийняття рішень щодо використання археологічних об'єктів, а також аналіз програм, проектів містобудівних, архітектурних і ландшафтних перетворень, за якими передбачається проведення земельних робіт та реалізація яких може позначитися на об'єктах археологічної спадщини).

Терміново потрібно ввести в Кримінальний кодекс України термін «скарбошукацтво», кримінальну відповідальність за незаконні пошукові роботи на пам'ятках археології, за сприяння посадових осіб усіх рівнів скарбошукачам, використання металодетекторів, не зареєстрованих в міліції.

У зв'язку з тим, що перед паюванням земель не була проведена їх інвентаризація і пам'ятки археології не виділені в натурі, багато з них опинилися в пайових наділах селян. Це суперечить ст. 17 Закону України «Про охорону культурної спадщини», згідно якої пам'ятки археології можуть перебувати лише в державній власності. Для виправлення ситуації потрібно на законодавчому рівні розробити механізм переведення земель з пам'ятками археології в землі історико-культурного призначення. А проектною документацією на такі землі могли б служити паспорти на об'єкти культурної спадщини, де є генплани, вказані охоронні зони тощо.

Під час виготовлення землепорядної документації при розпаюванні землі та при переведенні земельних ділянок з постійного користуван-

ня у власність, які проводяться в даний час, механізм захисту пам'яток археології відсутній.

Для успішного розвитку археологічної науки необхідною також є державна система підготовки кваліфікованих спеціалістів — археологів. На історичних факультетах університетів має бути спеціальність «археологія» із магістратурою, а працівники пам'яток охоронних структур за державний рахунок могли б там підвищувати свою кваліфікацію.

Для більш ефективного обліку та вивчення пам'яток археології необхідною є державна програма формування громадської думки щодо цінності пам'яток археології, як об'єктів культурної спадщини. Для цього необхідно залучити засоби масової інформації, внести зміни до шкільних, вузівських програм. В кожній області потрібно створити структуру Інституту археології, як науково-дослідної установи, яка могла б функціонувати у співпраці з Державною охоронною археологічною службою, а також мати власний друкований орган.

Необхідно домогтися від Міністерства культури і туризму України:

- виконання вимог Закону України «Про охорону культурної спадщини» щодо розробки і прийняття необхідних нормативно-правових актів у сфері археології, а саме: Положення «Про кваліфікаційну раду з питань археологічної спадщини України»; Положення «Про кваліфікаційний документ (Відкритий) на проведення археологічного дослідження археологічної спадщини»; Положення «Про наукову археологічну експертизу»; Положення «Про надання погоджень щодо відведення земельних ділянок юридичним і фізичним особам органами охорони культурної спадщини»;
- розробки цінника грошової вартості археологічних пам'яток;
- включення до урядової звітності окремої статті «Наявність, стан збереження та використання земель історико-культурного призначення»;
- визначення земель історико-культурного призначення та включення їх до Земельного Кадастру України за участі НАН України;
- створення Державного реєстру пам'яток археології України.

ДОДАТОК І

Дані про кількість пам'яток археології, які занесені до Державного реєстру
нерухомих пам'яток України, у розрізі територій
(дані Рахункової палати України)

№ п/п	Місцезнаходження пам'яток	Кількість пам'яток
1	м. Київ	20
2	м. Севастополь	9
3	АР Крим	21
4	Вінницька область	14
5	Волинська область	16
6	Дніпропетровська область	13
7	Донецька область	11
8	Житомирська область	12
9	Закарпатська область	11
10	Запорізька область	8
11	Івано-Франківська область	10
12	Київська область	18
13	Кіровоградська область	15
14	Луганська область	12
15	Львівська область	14
16	Миколаївська область	25
17	Одеська область	14
18	Полтавська область	10
19	Рівненська область	20
20	Сумська область	17
21	Тернопільська область	6
22	Харківська область	14
23	Херсонська область	30
24	Хмельницька область	12
25	Черкаська область	16
26	Чернівецька область	19
27	Чернігівська область	30
В с ь о г о		417

ДОДАТОК II

Співвідношення кількості пам'яток археології, що стояли на обліку,
і кількості досліджених пам'яток по областях
за даними Рахункової палати України
та Інституту археології України

Область, місто	Всього на обліку на 1991 р.	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Стацио-нарні
Вінницька	1328	6	4	11	8	5	4	1
Волинська	149	4	5	3	5	9	3	2
Дніпропетровська	4168	11	12	24	24	34	36	3
Донецька область	1956	7	9	15	17	17	73	1
Житомирська	811	5	4	3	6	8	11	2
Закарпатська	496	7	12	11	7	16	12	4
Запорізька	5980	12	16	25	22	17	15	5
Івано-Франківська	1490	9	4	8	13	12	12	4
Київська	2968	20	30	28	30	17	28	8
Кіровоградська	2656	0	5	5	5	5	5	1
Крим	5190	99	133	151	163	154	111	41
Луганська	5014	11	5	16	22	26	12	3
Львівська	834	19	33	25	21	17	28	5
Миколаївська	2953	24	23	18	20	17	9	5
Одеська область	1654	10	15	10	11	21	25	7
Полтавська	1236	22	28	28	33	34	60	5
Рівненська	1085	8	14	9	12	20	10	6
Сумська	687	16	13	20	15	28	14	6
Тернопільська	426	7	8	14	22	17	14	3
Харківська	4563	39	21	38	49	86	124	7
Херсонська	3401	1	7	6	6	11	4	1
Хмельницька	105	11	12	9	13	12	12	2
Черкаська	2403	19	34	32	35	24	33	14
Чернівецька	836	4	3	0	9	5	1	1
Чернігівська	2316	23	25	49	32	41	49	6
м. Київ	72	9	9	9	13	15	26	5
м. Севастополь	246	0	0	0		0	10	1
В с ь о г о	58321	409	484	567	613	668	735	149

УХВАЛА

СПІЛЬНОГО ЗАСІДАННЯ ГОЛОВНОЇ РАДИ УКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ОХОРОНИ ПАМ'ЯТОК ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ І ВЧЕНОЇ РАДИ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЇ НАН УКРАЇНИ

м. Київ

19 грудня 2008 р.

Учасники спільного засідання, обговоривши питання «Про стан і невідкладні заходи з охорони археологічної спадщини та завдання пам'яткоохоронної громадськості», відзначають: Україна має унікальну культурну спадщину, яка є невід'ємною частиною світового культурного надбання. Згідно з підписаними і ратифікованими Україною міжнародними конвенціями, охорона культурної спадщини на своїй території є міжнародно-правовим зобов'язанням нашої держави перед світовою спільнотою. Однак збіг несприятливих політичних, соціально-економічних чинників призвів до того, що в даний час багато об'єктів культурної спадщини перебувають в катастрофічному стані. Особливо це стосується пам'яток археології, які не завжди помітні на поверхні землі.

В Україні на державному обліку наприкінці минулого століття знаходилось близько 60 тисяч пам'яток археології (городища, кургани, залишки стародавніх поселень, могильники, ділянки культурного шару під землею та під водою тощо). За офіційною статистикою, на 01.01.2008 року на державному обліку знаходилось 57206 пам'яток археології. За неофіційною статистикою, на початок 2008 року третина цих пам'яток знищена внаслідок господарської діяльності, перш за все, будівництва, «дикої» приватизації земель (знищення курганів за допомогою бульдозерів при приватизації земель з цими пам'ятками), «грабіжницьких» розкопок. Кожного року зникає 1200–1500 пам'яток археології.

У 2000 році було схвалено базовий Закон України «Про охорону культурної спадщини», а у 2004 р. Закон України «Про охорону археологічної спадщини». Згодом було винесено на розгляд Верховної Ради України ще кілька законопроектів.

Разом з тим усі ці численні закони не тільки не узгоджені між собою, але й внутрішньо суперечливі. Законодавчі акти, котрі мали б конкретизувати юридичні норми в сфері охорони культурної спадщини, практично відсутні.

Не кращою є ситуація і в сфері практичної охоронної діяльності. В ній відсутня цілісна система органів виконавчої влади, котрі повинні стежити за дотриманням пам'яткоохоронного законодавства. Спеціалізовані структурні підрозділи облдержадміністрацій, які мають бути створені у всіх регіонах країни, діють лише в 4 областях. Останнім часом ліквідовано служби з охорони культурної спадщини

в Миколаївській та Чернівецькій областях, не припиняються спроби ліквідації управління охорони культурної спадщини в Києві. В результаті не проводиться належним чином виявлення та облік об'єктів культурної спадщини, внесення їх до Державного реєстру нерухомих пам'яток України, не укладаються охоронні договори, не відпрацьована система охорони пам'яток на землях, що передаються у приватну власність.

Низьким лишається професійний рівень працівників державних органів охорони культурної спадщини. Практично відсутня система підготовки кадрів державних службовців у цій сфері. За останні три роки підготовлено лише 70 фахівців, більшість яких складають музейні працівники. Майже не готуються фахівці з реставрації пам'яток.

Є проблеми у фінансуванні пам'яткоохоронної сфери. Рік у рік зменшуються видатки на ремонт, реставрацію, консервацію і музеєфікацію пам'яток.

Велику занепокоєність громадськості викликає проблема так званої «чорної археології», тобто незаконних археологічних розкопок, а також сфера тіньового обігу приватного колекціонування археологічних пам'яток, до яких причетні навіть українські високопосадовці. Спроби Інституту археології НАН України, громадськості протидіяти цим явищам викликають шалений спротив, аж до шельмування археологів-професіоналів.

Відсутня дієва координація діяльності Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України та органів охорони культурної спадщини в питаннях тіньового обігу культурних цінностей в Україні, а також незаконного вивезення їх за кордон.

Лобіюються заходи, спрямовані на руйнацію усталеної системи і практики дослідження та охорони археологічної спадщини, а також виготовлення кваліфікованої наукової звітності та її фондування в архіві єдиної наукової установи, якою впродовж майже усього ХХ століття був Інститут археології НАН України.

В культуроохоронній діяльності не виконується Європейська конвенція «Про охорону археологічної спадщини» (Валлетта, 16.01.1992 р.), яка була ратифікована Україною у 2002 р. Цим документом Україна підтвердила свою згоду на дотримання відповідних адміністративних та наукових процедур в охороні та дослідженні пам'яток археології, зобов'язалася врахувати інтереси збереження археологічної спадщини при здійсненні будівельної політики у містах і селах України.

Підтримуючи основні положення та висновки доповіді і виступів, пропозицій і зауважень, висловлених в процесі обміну думками, учасники спільного засідання ухвалюють наступне.

1. Наукова та пам'яткоохоронна громадськість глибоко стурбована кризовою ситуацією, що склалася в системі охорони і використання

археологічної спадщини, культурної спадщини України загалом, яка, згідно Закону України «Про основи національної безпеки України», є об'єктом національної безпеки як складова культурних і історичних цінностей (ст. 3), і вважає за необхідне реалізувати низку невідкладних заходів державними органами охорони культурної спадщини, науковими установами, громадськістю з метою недопущення подальшого руйнування пам'яток археології, дотримання вітчизняного пам'яткоохоронного законодавства, норм міжнародного права.

2. Схвалити основні положення доповіді Д.Н. Козака «Про стан і невідкладні заходи з охорони археологічної спадщини та завдання пам'яткоохоронної громадськості». Видати її окремою брошурою і розіслати в усі пам'яткоохоронні установи України.
3. Інституту археології НАН України, Центру пам'яткознавства НАН України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури продовжити розробку наукових, теоретико-методичних засад збереження археологічної спадщини України з використанням позитивного вітчизняного і зарубіжного досвіду.
4. Кримській республіканській, обласним, міським та районним організаціям Товариства проводити роботу із здійснення громадського контролю за станом охорони і використання пам'яток археології, популяризації пам'яткоохоронного законодавства. Активізувати діяльність громадських інспекцій.
5. Звернутись до Кабінету Міністрів України з пропозицією:
 - заснувати Державний реєстр пам'яток археології України. Включити до державної статистичної звітності додаткову статтю: «Наявність, стан збереження і характер використання земель історико-культурного призначення»;
 - створити комісію із залученням представників НАН України, пам'яткоохоронної громадськості, Міністерства культури і туризму України, СБУ, МВС та інших урядових структур для підготовки і здійснення конкретних заходів збереження культурної спадщини України, пропозицій для юридичної легалізації приватного колекціонування археологічних старожитностей.
6. Просити Міністерство освіти і науки України збільшити кількість годин на викладання курсу «Основи археології», а також ввести новий курс «Археологія України» на історичних факультетах вузів України з обов'язковою місячною археологічною практикою.
7. Запропонувати Міністерству культури і туризму України за участю науковців і пам'яткоохоронної громадськості розробити і затвердити у встановленому порядку нормативно-правові акти у сфері дослідження, охорони і використання археологічної спадщини, а саме положення:
 - «Про кваліфікаційну раду з питань археологічної спадщини України»;

- Про кваліфікаційний документ (Відкритий лист) на проведення наукового дослідження археологічної спадщини»;
- «Про наукову археологічну експертизу»;
- «Про порядок визначення земель історико-культурного призначення та включення їх до Земельного Кадастру України».

Голова Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури Директор
Інституту археології НАН України,
академік НАН України

_____ П.П. Толчко

Перший заступник голови
Українського товариства охорони
пам'яток історії та культури

_____ М.Т. Пархоменко